

De inculturatie van de liturgie tot (stil)stand gebracht?

Kanttekeningen bij een Romeins document over liturgie en inculturatie

Louis van Tongeren

Al langere tijd wordt, vooral in landen uit de derde wereld, de spanning gevoeld tussen het vanuit het Westen geëxporteerde en aldaar vormgekregen christendom en de karakteristieken, gewoonten, gebruiken en gedragingen van de eigen inheemse culturen. Eén van de terreinen waar deze spanning zich het meest manifesteert, is de liturgie. Daar wordt men dagelijks of wekelijks geconfronteerd met een tijdsordening en met gebeden, gezangen en rituelen die vanuit de joods-Semitische en Grieks-Romeinse gedachtenwereld tot ontwikkeling zijn gebracht binnen de westerse cultuur en beschaving van de oudheid en de Middeleeuwen. De laatste twee decennia geniet de reflectie op dit spanningsveld ten aanzien van de liturgie een groeiende belangstelling, waarvoor de term inculturatie langzamerhand is ingeburgerd.¹ Voordien werden verschillende termen door elkaar gebruikt. Men sprak van aanpassing, indigenisering, accommodatie, enculturatie, contextualisatie, enzovoorts. Deze reflectie was het resultaat van een toenemende bewustwording van de kloof tussen de liturgie die in het koloniale tijdperk door missionarissen vanuit het Westen was ingevoerd en de inheemse cultuur en beschaving met haar eigen traditie en ontwikkelingsgeschiedenis. Pogingen om de liturgie meer in overeenstemming te brengen met de eigen cultuur en volksaard hebben uiteindelijk echter niet veel concrete resultaten opgeleverd.² De Filipijnse benedictijn A. Chupungco, die zich als één van de eerste pioniers intensief met de inculturatie van de liturgie heeft beziggehouden, ijverde voor een Filippijnse vormgeving van de liturgie,³ en in India heeft men geëxperi-

¹ Zie G. LUKKEN: Inculturatie van de liturgie. Theorie en praktijk, in J. LAMBERTS (red.): *Liturgie en inculturatie* (= Nikè-reeks 37) (Leuven/Amersfoort 1996) 15-56 [= IDEM: Inculturation de la liturgie. Théorie et pratique, in *Questions liturgiques* 77 (1996) 10-39] en de aldaar vermelde literatuur.

² Vergelijk het overzicht in H.-B. MEYER: *Eucharistie. Geschichte, Theologie, Pastoral* (= Gottesdienst der Kirche 4) (Regensburg 1989) 534-548. Zie echter V. NECKEBROUCK: Progressistische theologie en inculturatie van de liturgie, in LAMBERTS: *Liturgie en inculturatie* 75-109 [= IDEM: Théologie progressiste et inculturation de la liturgie, in *Questions liturgiques* 77 (1996) 52-76]. Neckebrouck attendeert erop dat de westerse liturgie ook geïncultuureerd wordt wanneer ze zonder een bewuste en geregisseerde strategie wordt opgenomen en een plaats krijgt in niet-westerse culturen.

³ A. CHUPUNGO: Filippijnse cultuur en christelijke liturgie, in *Concilium* 13 (1977) nr. 2, 66-76; IDEM: A Filipino Attempt at Liturgical Indigenization, in *Ephemerides liturgicae* 91

menteerd met de *ordo missae*.⁴ Het meest vergaande resultaat van een door Rome goedgekeurde vorm van inculturatie van de liturgie vormt de Zairese rite, die in 1988 werd goedgekeurd, en waarvan in 1989 een eigen (Romeins!) missaal verscheen.⁵

Het belang van de inculturatie van de liturgie kan vooral voor de ontwikkelingslanden moeilijk overschat worden. Maar ook de vraag naar de inculturatie van de liturgie in het Westen krijgt in toenemende mate actualiteitswaarde.⁶ Ervaringen met de sinds Vaticanum II vernieuwde liturgische boeken en een kritische evaluatie van de vernieuwde liturgie geven aanleiding tot een herbezinning op de hedendaagse liturgie. Bovendien komt men tot het inzicht dat ook de westerse samenleving gekenmerkt wordt door een cultureel pluralisme. De belangrijke verschuivingen die zich hierbinnen voltrekken, zijn vrijwel niet verdisconteerd in de vernieuwde liturgie.⁷ Dit artikel concentreert zich eveneens op de betekenis van de inculturatie van de liturgie in het Westen.⁸ Een extra impuls om de inculturatie te thematiseren

(1977) 370-376; IDEM: Een experiment: de Filippijnse mis, in *Tijdschrift voor liturgie* 63 (1979) 153-170.

⁴ J. WIJNGAARDS: Beschrijving van een Indiase eucharistieviering, in *Tijdschrift voor liturgie* 63 (1979) 328-342; zie ook H.-B. MEYER: Zur Inkulturation der Eucharistiefeyer im Blick auf das Deutsche Sprachgebiet, in *Liturgisches Jahrbuch* 41 (1991) 16; L. CHENGALIKAVIL: Indigenous Liturgy: an Indian Perspective, in I. SCICILONE (red.): *L'adattamento culturale della liturgia. Metodi e modelli* (= Studia Anselmiana 113; Analecta liturgica 19) (Roma 1993) 205-221; J. KAKKALLIL: Liturgische inculturatie in India, in LAMBERTS: *Liturgie en inculturatie* 159-169 [= IDEM: Liturgical Inculturation in India, in *Questions liturgiques* 77 (1996) 109-116].

⁵ *Missel Romain pour les Diocèses du Zaïre* (Kinshasa 1989). Vgl. ook J. EVENOU: Le rite zaïrois de la messe, in I. SCICOLONE: *L'adattamento culturale della liturgia* 223-234.

⁶ Zie *Studia liturgica* 20 (1990) (nrs. 1-2) [= *La Maison-Dieu* nr. 179 (1989)]; F. SCHNEIDER: Inkulturation - nur für die Dritte Welt? Fachtagung der "Arbeitsgemeinschaft Katholischer Liturgikdozenten im deutschen Sprachgebiet", in *Liturgisches Jahrbuch* 41 (1991) 1-6; MEYER: Zur Inkulturation der Eucharistiefeyer; G. LUKKEN: *Inculturatie en de toekomst van de liturgie* (= Liturgie in perspectief 3) (Heeswijk-Dinther 1994) [= IDEM: Inculturation et avenir de la liturgie, in *Questions liturgiques* 75 (1994) 113-134]; IDEM: Inculturatie van de liturgie; G. WORGUL: Inculturatie en basismetaforen, in LAMBERTS: *Liturgie en inculturatie* 57-74 [= IDEM: Inculturation and Root Metaphors, in *Questions liturgiques* 77 (1996) 40-51]; L. VAN TONGEREN: Liturgie in context. De vernieuwing van de liturgie en de voortgang ervan als een continu proces, in *Tijdschrift voor liturgie* 80 (1996) (in druk); IDEM: Liturgical renewal never ends (in druk).

⁷ Zie LUKKEN: *Inculturatie en de toekomst van de liturgie*, WORGUL: Inculturatie en basismetaforen; VAN TONGEREN: Liturgie in context.

⁸ Met dank aan Marga Arendsen, drs. Martin Hoondert, en Wil Smulders die zich in de inculturatie van de liturgie hebben verdiept in het kader van het college pastoraalliturgie in het studiejaar 1995/1996.

ging uit van de verschijning in 1994 van een Romeins document over liturgie en inculturatie waarvan in 1995 de Nederlandse vertaling werd gepubliceerd.⁹ Tot op heden zijn in de liturgiewetenschappelijke literatuur slechts enkele commentaren aan de instructie gewijd.¹⁰ In deze bijdrage zal het document allereerst geplaatst worden in de context van de liturgievernieuwing sinds Vaticanum II. Daartoe zal de aandacht uitgaan naar enkele aspecten van waaruit de liturgievernieuwing kritisch bereflecteerd kan worden en die tevens centraal staan bij de problematiek van de inculturatie. Het betreft de normatieve betekenis van de traditie, de spanning tussen uniformiteit en pluriformiteit, en de verschuivingen die zich in de liturgische praktijk voordoen en de vragen die zich van daaruit aandienen. Vervolgens zal de instructie becommentarieerd worden en zullen knelpunten signaleerd worden ten aanzien van de bruikbaarheid van de instructie.

1. Inculturatie in het verlengde van de liturgievernieuwing

Van de verschillende aspecten die bij inculturatie een rol spelen, neemt het begrip wederkerigheid een centrale plaats in.¹¹ Allerlei maatschappelijke facetten, zoals het economische, het politieke, het religieuze, het medische, het kunstzinnige, het commerciële en het sociale, ontwikkelen zich in wisselwerking met elkaar en geven zo vorm aan de cultuur, waar zij ook zelf weer deel van uitmaken. De cultuur is dan ook geen op zichzelf staande grootheid die volledig autonoom tot stand komt. De cultuur ontstaat en ontwikkelt zich in een krachterspel waarbij al de genoemde maatschappelijke facetten elkaar in spanning houden. Ze beïnvloeden elkaar wederzijds en dragen gezamenlijk bij aan wat wij cultuur noemen. Inculturatie van de liturgie wil zeggen dat al deze facetten een weerslag hebben op de liturgie en dat de liturgie zelf ook een uitwerking heeft op het uitgebreide maatschappelijke en culturele krachtenveld. Juist deze interactie leidt tot een inhoudelijke omvorming van zowel (in dit geval) de liturgie als de haar omringende cultuur waar zij tevens zelf deel van uitmaakt. Door deze wederkerige integratie onder-

⁹ CONGREGATIE VOOR DE EREDIENST EN DE REGELING VAN DE SACRAMENTEN: *De Romeinse liturgie en de inculturatie. Vierde instructie voor de juiste toepassing van de Constitutie over de liturgie van het Tweede Vaticaans Concilie (bij de nummers 37-40)*, in *Kerkelijke documentatie* 23 (1995) 30-46.

¹⁰ A. JAVIERRE ORTAS: Inculturation et liturgie, in *Notitiae* 30 (1994) (nr. 340) 608-625; A. CHUPUNGCO: Remarks on "The Roman Liturgy and Inculturation", in *Ecclesia orans* 11 (1994) 269-277; N. MITCHELL: The Amen Corner, in *Worship* 68 (1994) 369-376; D. POWER: Liturgy and Culture Revisited, in *Worship* 69 (1995) 225-243; LUKKEN: Inculturatie van de liturgie.

¹¹ Zie voor een definiëring en een nadere begripsbepaling van de inculturatie van de liturgie LUKKEN: *Inculturatie en de toekomst van de liturgie* 8-11; IDEM: Inculturatie van de liturgie 21-27 en de aldaar vermelde literatuur.

scheidt inculturatie zich van begrippen als aanpassing, enculturatie en accommodatie, die lange tijd min of meer als synoniemen hebben gefunctioneerd. Bij een geslaagde vorm van inculturatie blijven verschillende grootheden niet naast elkaar bestaan, maar integreren ze tot een nieuw geheel; het gaat niet om $A + B = AB$, maar om $A + B = C$, zoals A. Chupungco het meermalen bij wijze van formule heeft willen verhelderen.¹²

De tamelijk recente aandacht voor de inculturatie van de liturgie laat zich verklaren in het verlengde van de liturgievernieuwing zoals deze sinds Vaticanum II haar beslag heeft gekregen. Voor de afzonderlijke rituelen zijn nieuwe ontwerpen opgesteld en reeksen teksten geselecteerd die na uitgebreide consultaties en verschillende redacties uiteindelijk hebben geresulteerd in de uitgave van de *editiones typicae* van de afzonderlijke liturgische boeken. Inmiddels zijn de meeste van deze boeken in de verschillende landen in vertaling verschenen, zodat ze in de liturgische praktijk kunnen functioneren. Over het algemeen wordt deze ingrijpende en omvangrijke vernieuwing van de liturgie niet alleen als een grootse, ontzag afdwingende prestatie gezien, maar wordt zij ook positief gewaardeerd. Dit neemt niet weg dat op onderdelen kritische evaluaties mogelijk zijn en ook gegeven worden. Tevens heeft het vernieuwingsproces een herbezinning op gang gebracht op de uitgangspunten die bij de herziening van de liturgie gehanteerd zijn. Dit gebeurde zowel om de gevolgde werkwijze te verhelderen en te beargumenteren, als ook vanwege kritiek op het uiteindelijke resultaat zoals dat in de boeken was neergelegd. Een fundamenteel knelpunt dat aan het licht werd gebracht betreft de normering. Vooral twee uitgangspunten staan hierbij onder kritiek: de uniformering van de Romeinse liturgie en de wijze waarop men met de traditie is omgegaan. Beide kwesties raken het hart van de inculturatie en houden in zoverre verband met elkaar, dat de geschiedenis laat zien dat er lange tijd ook een pluriforme liturgische praktijk heeft bestaan.

1.1. De normativiteit van de traditie

De vernieuwing van de liturgie is vooral mogelijk gemaakt doordat op een drietal terreinen sinds het begin van deze eeuw nieuwe inzichten groeiden.¹³ Theologisch werd de reflectie op de historiciteit van de heilsgeschiedenis uitgewerkt, waardoor het fundament gelegd werd van een theologie van de liturgie en van de sacramenten. In de tekenen van de actuele liturgie die door de gemeente gevierd wordt, is het in het leven van Jezus bewerkte heil present. Vanuit een pastoraal-liturgische optiek kreeg men oog voor de betrok-

¹² A. CHUPUNGO: *Liturgical Inculturation. Sacramentals, Religiosity, and Catechesis* (Collegeville 1992) 29-30; IDEM: Liturgical Inculturation, in *East Asian Pastoral Review* 30 (1993) 111-114; IDEM: Revision, Adaptation, and Inculturation: a Definition of Terms, in SCICOLONE: *L'adattamento culturale della liturgia* 22.

¹³ H. WEGMAN: *Riten en mythen. Liturgie in de geschiedenis van het christendom* (Kampen 1991) 351-353.

kenheid van de gelovigen bij de liturgie. De realisering van de actieve deelname van de gelovigen zou een keer brengen in de rubricistische, clericale liturgie, en de gelovigen weer tot het subject van de liturgie maken. De bestudering van de geschiedenis van de liturgie tenslotte, gaf inzicht in het ontwikkelingsproces dat de liturgie heeft doorgemaakt. Door de uitgave en de bestudering van de bronnen werden de fundamenteën blootgelegd, en konden verschillende historische lagen worden onderscheiden.

Bij de vormgeving van de vernieuwde liturgie heeft de traditie een zeer belangrijke rol gespeeld. Men wilde de wildgroei, die de liturgie in vooral de voorgaande eeuwen had ondergaan, uitroeien. Het ritueel was ondoorzichtig geworden, overladen met rubrieken, en vermengd geraakt met allerlei devotionele praktijken. Om de liturgie weer op te schonen en van een heldere structuur te voorzien, heeft men zich vooral georiënteerd op het verleden. Bestudering van de historische ontwikkeling van de liturgie en de bereikbaarheid van de oude bronnen versterkten het inzicht dat de liturgie in het verleden geworteld is. 'Herbronning' werd een sleutelbegrip, waarbij de traditie is opgevat als toetssteen voor het heden,¹⁴ met als gevolg dat de vernieuwde liturgie bestaat "bij de gratie van wat uit het verleden is overgeleverd."¹⁵ Een beroep op de traditie kan ons behoeden voor dwaalwegen. Het verleden kan behulpzaam zijn bij de verwoording en de verbeelding van het geloof en als inspiratiebron dienen voor de hedendaagse vormgeving en expressie van het geloofsgetuigenis. Het is daarom geenszins te veronachtzamen of te verwaarlozen. De liturgie krijgt immers continuïteit en een herkenbare identiteit wanneer ze in overeenstemming is met de traditie.¹⁶ Dit wil echter niet zeggen dat het verleden letterlijk herhaald moet worden. Daarom kunnen er vragen gesteld worden bij de keuzes die uit de overgeleverde traditie gemaakt zijn en die vervolgens tot exclusieve maatstaf en norm voor de huidige liturgie zijn verheven. Keuzes hadden immers ook anders kunnen uitvallen. Uit de immense hoeveelheid (tekst)materiaal die in de oude bronnen is overgeleverd, is slechts een kleine selectie in de nieuwe boeken opgenomen. Men heeft zich vooral gericht op wat er ten aanzien van de verschillende rituelen uit de christelijke oudheid bekend is, en op het tekstmateriaal dat overgeleverd is in de middeleeuwse boeken van de geromaniseerde liturgie. De ontwikkeling van de liturgie laat echter zien dat zij in de langste periode van haar geschie-

¹⁴ H. WEGMAN: De la pesanteur de la liturgie catholique romaine, in *Praxis juridique et religion* 4 (1987) 168-175; IDEM: Liturgie en lange duur, in L. VAN TONGEREN (red.): *Toekomst, toen en nu. Beschouwingen over de ontwikkeling en de voortgang van de liturgievernieuwing* (= Liturgie in perspectief 2) (Heeswijk-Dinther 1994) 11-38.

¹⁵ WEGMAN: Liturgie en lange duur 20.

¹⁶ PH. HARNONCOURT: *Gesamtkirchliche und teilkirchliche Liturgie. Studien zum liturgischen Heiligenkalender und zum Gesang im Gottesdienst unter besonderer Berücksichtigung des deutschen Sprachgebiets* (Freiburg/Basel/Wien 1974) 53.

denis meerdere tradities naast elkaar heeft gekend.¹⁷ Deze grote diversiteit keert in de nieuwe boeken niet terug. Aan de inheemse lokale en regionale tradities, die doorgaans veel expressiever en beeldrijker zijn, is men vrijwel voorbijgegaan. Dit geeft aan dat oorspronkelijkheid geen criterium voor authenticiteit is geweest, omdat het materiaal van deze inheemse tradities niet jonger is dan dat uit de geromaniseerde frankische boeken. De gemaakte selectie laat de contingentie van de keuze zien. Dit wordt nog versterkt door het gegeven dat de historische ontwikkeling van de liturgie in hoge mate ook zelf door contingentie bepaald is. Het resultaat berust dus in wezen op toevalligheid.¹⁸

Een evaluatie van de liturgievernieuwing zoals deze in de boeken haar neerslag heeft gekregen, kan leiden tot een kritisch oordeel met betrekking tot de historisch gerichte werkwijze en met betrekking tot de sterk historisch bepaalde normering van het hedendaagse liturgisch handelen. Maar ook vanuit het oogpunt van inculturatie kan een dergelijke kritiek geuit worden. Dienen immers de actuele geloofservaring en het hedendaags geloofsverstaan die ingebed zijn in de complexe werkelijkheid van het alledaagse leven, niet evenzeer of veel meer bepalend te zijn voor een verantwoord te noemen liturgie? De hele geschiedenis door hebben gelovigen hun getuigenis omtrent de Schrift en Jezus van Nazareth op eigen wijze in steeds wisselende en uiteenlopende culturele contexten gestalte gegeven. Ook vandaag voegen christenen zich in die traditie in en maken daarbij gebruik van die traditie door eruit te putten en zich erdoor te laten inspireren, maar wel in een gewijzigde culturele setting. Om met vrucht een beroep te doen op het verleden, is een kritische benadering gewenst en dient het overgeleverde erfgoed geconfronteerd te worden met en geïntegreerd te worden in de ons omringende cultuur. Een verantwoord omgaan met de traditie vraagt niet om een copie of een reproductie van het verleden, maar om inculturatie. De liturgie raakt dan minder snel in een isolement; historicisme of een esthetisering van het verleden worden dan voorkómen, omdat inculturatie een wederzijdse beweging impliceert: liturgie en cultuur dienen zich beide door elkaar iets te laten zeggen.

De geschiedenis leert ons dat zowel in meer algemene zin het christendom, als in meer specifieke zin de liturgie in hun huidige vorm zelf reeds het resultaat van inculturatie zijn. Een niet-geïncultueerd christendom dat aan de cultuur en de geschiedenis voorafgaat, bestaat niet en kan niet bestaan.¹⁹ En zo is omgekeerd de geschiedenis van de laatste tweeduizend jaar westerse

¹⁷ Zie WEGMAN: *Riten en mythen* 128-129; 182-193; E. PALAZZO: *Le Moyen Age. Des origines au XIIIe siècle. Histoire des livres liturgiques* (Paris 1993).

¹⁸ WEGMAN: Liturgie en lange duur 24.

¹⁹ J.-B. METZ: Eenheid en veelheid: problemen en perspectieven van de inculturatie, in *Concilium* 25 (1989) nr. 4, 65.

beschaving zonder het christendom onvoorstelbaar. In de christelijke oudheid zijn de Griekse en de Romeinse cultuur zo met de kerk verweven geraakt, dat verschillende gewoonten en gebruiken werden verchristelijkt; door die verwevenheid is kennis over deze vóór-christelijke beschavingen mede via de kerk bewaard gebleven. Hetzelfde geldt voor de oude Gallische, Keltische en Germaanse cultuur.²⁰ En ook de liturgie is niet als een monoliet overgeleverd, maar heeft zich ontwikkeld in wisselwerking met de culturen waar ze mee in aanraking kwam. Dat geldt zowel voor de oudheid²¹ als voor de Middeleeuwen.²² Spreken over de inculturatie van de liturgie is dan ook in zekere zin een tautologie. De liturgie is niet tijdloos of bovenhistorisch en als liturgie de expressie van het levende geloof wil zijn, kan zij niet zonder culturele bemiddeling.

1.2. Eenheid en verscheidenheid

Zoals hierboven reeds kort is aangegeven, heeft de bestudering van de historische bronnen een verscheidenheid aan liturgische tradities in het verleden in kaart gebracht.²³ De pluriforme culturele wereld vertaalde zich ook naar de liturgie, zodat er in Noord-Afrika, Gallië, Spanje, Rome, Milaan en Ierland onderscheiden liturgische families konden ontstaan. Om kerkpolitieke redenen werd in de achtste eeuw ten tijde van de Karolingers een uniformeringsstrategie in gang gezet.²⁴ Deze resulteerde uiteindelijk in één uniforme westerse Latijnse liturgie die sinds het concilie van Trente in de zestiende eeuw tot in alle details nauwkeurig was vastgelegd en was voorgeschreven voor de hele

²⁰ A. WESSELS: *Kerstening en ontkerstening van Europa. Wisselwerking tussen evangelie en cultuur* (Baarn 1994) 219-220.

²¹ P. BRADSHAW: The Homogenization of Christian Liturgy - Ancient and Modern: Presidential Address, in *Studia liturgica* 26 (1996) 1-15.

²² Zie P.-M. GY: The Inculturation of the Christian Liturgy in the West, in *Studia liturgica* 20 (1990) 8-18. CHUPUNGCO: *Liturgical Inculturation* 28 merkt overigens op dat de barok zich kenmerkt als een periode waarin er geen sprake was van inculturatie. De rubrieken schermten de Tridentijnse mis af van het drama, de festiviteit en de exuberantie van de cultuur van de barok.

²³ Zie noot 17.

²⁴ Zie TH. KLAUSER: Die liturgischen Austauschbeziehungen zwischen der römischen und der fränkisch-deutschen Kirche vom achten bis zum elften Jahrhundert, in IDEM: *Gesammelte Arbeiten zur Liturgiegeschichte, Kirchengeschichte und christlichen Archäologie* (herausgegeben von E. Dassmann) (= Jahrbuch für Antike und Christentum, Ergänzungsband 3) (München 1974) 139-154 [= *Historisches Jahrbuch* 53 (1933) 169-189]; C. VOGEL: Les échanges liturgiques entre Rome et les pays francs jusqu'à l'époque de Charlemagne, in *Le Chiese nei regni dell'Europa occidentale* (Settimane di studio del centro italiano di studi sull'alto medioevo 7) (Spoleto 1960) 185-295; IDEM: La réforme culturelle sous Pepin le Bref et sous Charlemagne (deuxième moitié du VIIIe siècle et premier quart du IXe siècle), in E. PATZELT: *Die Karolingische Renaissance* (Graz 1965²) 171-242.

Romeinse kerk. Bij de verspreiding van het katholicisme in de koloniale periode werd ook deze liturgie geëxporteerd naar de nieuw ontdekte continenten. Het concilie van Trente heeft er bovendien in voorzien dat de liturgische regelgeving voortaan centraal vanuit Rome geleid zou worden.²⁵ Uniformiteit zou sindsdien steeds meer samenvallen met centralisme, dat noodzakelijk geacht werd om de eenheid te handhaven en te verdedigen. Liturgie is weliswaar temporeel en geografisch een teken van eenheid van de kerk,²⁶ maar dit impliceert niet vanzelfsprekend een starre uniformiteit of centralisme. Niet alleen de vroegmiddeleeuwse bronnen getuigen van een pluriforme liturgische praktijk, ook Augustinus en Gregorius de Grote hebben laten zien dat er een andere benadering mogelijk is. Zij zochten veeleer de eenheid in de verscheidenheid.²⁷

Het Tweede Vaticaans Concilie heeft een grotere zelfstandigheid bepleit van de diocesane bisschoppen en de afzonderlijke bisschoppenconferenties.²⁸ De nieuwe liturgische boeken geven echter slechts beperkte bewegingsvrijheid. Aanpassingen zijn toegestaan, maar de geboden ruimte beperkt zich vrijwel uitsluitend tot de mogelijkheid om gebruik te maken van de in de boeken zelf opgenomen alternatieven. Evenals de primair aangeboden teksten en riten dragen ook deze alternatieven echter een Romeins stempel. Meer ingrijpende aanpassingen kunnen slechts via omslachtige en omzichtige procedures tot stand gebracht worden. Eenheid en verscheidenheid worden als anti-polen beschouwd die elkaar niet verdragen. Door deze beklemtoning van de uniformiteit van de westerse ritus is er geen ruimte om de lokale context te verdisconteren in de liturgie. In de mate dat de liturgie als een centrale exponent van de religie, één van de draagsters van de cultuur is, werkt een uniforme liturgieopvatting mee aan een globalisering van de cultuur, terwijl een geïncultureerde liturgie, die in een dynamische relatie staat met de omringende cultuur, een gedifferentieerde vormgeving van de liturgie impliceert en zo een bijdrage kan leveren aan de handhaving, de verlevendiging en de ont-plooiing van de verschillende culturen.

²⁵ HARNONCOURT: *Gesamtkirchliche und teilkirchliche Liturgie* 46, noot 55.

²⁶ HARNONCOURT: *Gesamtkirchliche und teilkirchliche Liturgie* 43.

²⁷ Zie E. LENGELING: *Die Konstitution des zweiten vatikanischen Konzils über die heilige Liturgie* (= Reihe Lebendiger Gottesdienst 5-6) (Münster 1965³) 87-88; M. KLÖCKENER: Augustins Kriterien zu Einheit und Vielfalt in der Liturgie nach seinen Briefen 54 und 55, in *Liturgisches Jahrbuch* 41 (1991) 24-39; GY: *The Inculturation of the Christian Liturgy in the West* 16-17; WESSELS: *Kerstening en ontkerstening van Europa* 22-23.

²⁸ Zie bijvoorbeeld de constitutie *Sacrosanctum concilium* over de heilige liturgie nr. 22, de dogmatische constitutie *Lumen gentium* over de kerk nrs. 23 en 27, en het decreet *Christus Dominus* over het herderlijk ambt van de bisschoppen in de kerk nr. 8, in *Constituties en decreten van het Tweede Vaticaans Oecumenisch Concilie* (Amersfoort 1967). Vergelijk ook R. HUYSMANS: De ruimte voor bisschoppelijk recht. Vragen rond de pauselijke wetgeving na Vaticanum II, in *Tijdschrift voor theologie* 36 (1996) 61-75.

Uniformiteit impliceert universaliteit en staat zo in spanning met particulariteit.²⁹ Een uniforme en universele liturgie sluit aan bij de huidige maatschappelijke trend om politiek en economisch te globaliseren. Omwille van vooral economische motieven moeten culturele kloven worden overbrugd. Dat wil zeggen: verschillen moeten worden opgeheven. Globaliseren leidt cultureel dus tot een aanzienlijke vervlakking en nivellering, temeer daar het wordt geëntameerd vanuit de imperialistische optiek van de westerse hegemonie. De eigen identiteit kan echter niet verloochend worden, zodat dergelijke ontwikkelingen tegenbewegingen oproepen die juist een bewustzijn van de culturele eigenheid aanwakkeren.³⁰

Omdat liturgie levende eredienst is, een levend getuigenis van het aanwezige geloof, is het onvermijdelijk om ruimte te creëren voor differentiatie, zodat niet alleen recht wordt gedaan aan de eisen die de liturgie vanuit zichzelf en vanuit de traditie stelt, maar ook aan de levendigheid van het eigen geloof. Bovendien sluit een dergelijke benadering aan bij een oude traditie die vertrouwd was met een pluriforme liturgische praktijk.

1.3. Perspectieven van de inculturatie

Wanneer een kritische evaluatie van de liturgievernieuwing vraagt om een herwaardering van de normerende betekenis van de traditie en om een herbezinning op de betekenis van de gedifferentieerde contemporaine leef- en geloofswereld in relatie tot de uniforme gestalte van de liturgie, ontstaat er, in het kader van de inculturatie van de liturgie, ruimte om verschillende vragen die zich vanuit de actuele liturgische praktijk aandienen, open te benaderen. Het hedendaags geloofsverstaan wordt door vele factoren bepaald en beïnvloed. Deze factoren zijn niet alleen kerkelijk en religieus bepaald, maar staan ook in verband met verschillende maatschappelijke, politieke, economische en sociale ontwikkelingen. Diverse onderzoeken hebben uitgewezen dat de ingrijpende verschuivingen die zich vooral de laatste decennia op al deze terreinen hebben voorgedaan, mede hun weerslag hebben op de wijze waarop men in de huidige geseculariseerde cultuur omgaat met geloof en religie.³¹

²⁹ Zie WORGUL: Inculturatie en basismetaforen.

³⁰ VAN TONGEREN: Liturgie in context.

³¹ Vergelijk de resultaten van het zogenaamde Europese waardenonderzoek in L. HALMAN, F. HEUNKS, R. DE MOOR en H. ZANDERS: *Traditie, secularisatie en individualisering. Een studie naar de waarden van de Nederlanders in een Europese context* (Tilburg 1987); L. HALMAN: *Waarden in de westerse wereld. Een internationale exploratie van de waarden in de westerse samenleving* (Tilburg 1991); P. ESTER, L. HALMAN en R. DE MOOR (red.): *The Individualizing Society. Value Change in Europe and North America* (Tilburg 1993); zie ook J. DE VALK (red.): *Nationale identiteit in Europees perspectief* (= Annalen van het Tijlmgenootschap 81,3) (Baarn 1993); G. LUKKEN: *Inculturatie en de toekomst van de liturgie*; J. VAN DER VEN (red.): *Individualisering en religie* (= Annalen van het Tijlmgenootschap 82,5) (Baarn 1994); J. ROES: In de kerk geboren. Het Nederlands katholicisme in anderhalve eeuw van herleving naar overleving, in *Jaarboek van het Katholiek Documentatie Centrum 1994* (Nijmegen 1994); IDEM:

Veel zaken worden gesignaleerd, hetgeen iets zegt over de dynamiek van de cultuur, maar wat tevens kan duiden op de vluchtigheid en de oppervlakkigheid ervan. Een helder en eenduidig antwoord op de vraag hoe vanuit de kerk deze ontwikkeling tegemoet moet worden getreden, kan niet gegeven worden. Maar het lijkt dat een open benadering te prefereren is boven een afwijzing die gebaseerd is op een al te snelle diagnose op grond waarvan geconcludeerd wordt dat de ontwikkelingen en verschuivingen zonder meer niet overeenstemmen met de traditionele kaders. Dit geldt niet in de laatste plaats voor de liturgie. Omdat juist daar de kaders zo vast liggen door hun eeuwenoude traditie, is zij zo kwetsbaar. Daar wordt de vervreemding tussen de voorgegeven vorm en het sterk gewijzigde geleefde geloof dan ook het meest gevoeld. Nadere studie, kritische reflectie en creatieve experimenten kunnen op den duur verheldering brengen en tot aanpassingen en wijzigingen leiden.³² Van de vele vragen die door het gewijzigde leefmilieu ten aanzien van de huidige liturgie worden opgeroepen, kunnen er hier enkele ter illustratie kort worden aangeduid.

Maatschappelijke verschuivingen hebben mede geleid tot een gewijzigde beleving van de zondag. De zondag is de laatste dag van de week geworden die doorgaans op recreatieve, sportieve of culturele wijze wordt doorgebracht. Een kleiner geworden groep geeft liturgisch vorm aan de viering van de dag des Heren, in bovendien een wisselende frequentie. Het is niet meer vanzelfsprekend dat men iedere zondag ter kerke gaat. De zondagsplicht heeft plaats gemaakt voor andere verplichtingen waar de liturgie mee moet concurreren.

De veelzijdige expressievormen van de volksreligiositeit zijn altijd verwezen naar het marginale gebied van de paraliturgie. De groeiende belangstelling voor de verschillende verschijningsvormen van dit fenomeen vormt een uitdaging voor de liturgiewetenschap. De betekenis en de functie van verschillende vormen van volksreligiositeit worden de laatste jaren positiever beje-

Een moderne Janus. Het Nederlands katholicisme in de kering van de twintigste eeuw, in E. BORGMAN, B. VAN DIJK en TH. SALEMINK (red.): *Katholieken in de moderne tijd. Een onderzoek door de Acht Mei Beweging* (Zoetermeer 1995) 41-58; H. HÄRING: Opnieuw leren wat wij zijn vergeten. De vele kanten van het spreken over God in een seculaire samenleving, in *Tijdschrift voor theologie* 35 (1995) 148-170; J. VAN DER VEN: De structuur van het religieuze bewustzijn. Verkenning van de spanning tussen religiositeit en kerkelijkheid, *ibidem* 36 (1996) 39-60.

³² Niet alles wat zich aandient komt immers zonder meer in aanmerking om geïncultureerd te worden. Het kritiekloos accepteren van elke cultuuromslag kan navrante gevolgen hebben. Komen racisme, nationalisme, economische uitbuiting, sexismen en overmatig consumptief gedrag ook in aanmerking om geïncultureerd te worden? Behoedzaamheid is geboden. Zie WESSELS: *Kerstening en ontkerstening van Europa* 213-217; LUKKEN: Inculturatie van de liturgie 26.

gend.³³ Nadere studie en reflectie kunnen de liturgische betekenis ervan verhelderen. In het verlengde hiervan kan ook gewezen worden op nieuwe rituelen die dikwijls buiten de muren van de kerk tot ontwikkeling komen.³⁴ De religieuze dimensie en de liturgische aspecten vragen niet alleen om nader onderzoek,³⁵ maar stellen ook vragen aan het gangbare, meer traditionele liturgisch aanbod.

In de jaren zestig is er in het verlengde van ontwikkelingen in de samenleving een andere muzikale cultuur in de liturgie geïntroduceerd. Er ontstonden jongerenvieringen waarin de sfeer grotendeels bepaald werd door de muzikale inbreng van jongerenkoren en combo's met een idioom dat ontleend was aan de wereld van de popmuziek. Verschillende combo's hebben zich vanuit de liturgie ontwikkeld tot professionele bands. Tot een integratie van deze muziek in de liturgie is het nooit gekomen. Een te statische visie op liturgie zal hier mede debet aan geweest zijn.

Maatschappelijke bewustwordingsprocessen hebben onder andere voeding en sturing gegeven aan de ervaring van een toenemend aantal vrouwen dat de liturgie overheersend masculien bepaald is. Dat geldt niet alleen ten aanzien van de voorgangers, maar ook ten aanzien van de taal en de verbeelding. De ongelijke plaats van vrouwen en mannen raakt het hele leven en de hele structuur van de kerk. Het realiseren van een gelijkwaardige plaats voor man

³³ *Concilium* 13 (1977) (nr. 2): Cultuur, volksgeloof en liturgie; A. BLIJLEVEN, A. BRANTS en E. HENAU (red.): *Volksreligiositeit. Uitnodiging en uitdaging* (= HTP-Studie 3) (Averbode 1982); M. VAN UDEN en P. POST (red.): *Christelijke bedevaarten. Op weg naar heil en heling* (Nijmegen 1988); M. VAN UDEN, J. PIEPER en E. HENAU (red.): *Bij geloof. Over bedevaarten en andere uitingen van volksreligiositeit* (= UTP-Katern 11) (Hilversum 1991); M. VAN UDEN en J. PIEPER (red.): *Bedevaart als volksreligieus ritueel* (= UTP-Teksten 16) (Heerlen 1991); P. POST: Het verleden in het spel? Volksreligieuze rituelen tussen cultus en cultuur, in *Jaarboek voor liturgie-onderzoek* 7 (1991) 79-124; A. CHUPUNGO: Popular Religiosity and Liturgical Inculturation, in *Ecclesia orans* 8 (1991) 97-115; IDEM: *Liturgical Inculturation* 95-133; J. PIEPER, P. POST en M. VAN UDEN (red.): *Bedevaart en pelgrimage. Tussen traditie en moderniteit* (= UTP-Katernen 16) (Baarn 1994); P. POST: Goede tijden, slechte tijden. Devotionele rituelen tussen traditie en moderniteit, in P.-J. MARGRY (red.): *Goede en slechte tijden. Het Amsterdamse Mirakel van Sacrament in historisch perspectief* (Aerdenhout 1995) 62-80; IDEM: Zeven notities over rituele verandering, traditie en (vergelijkende) liturgiewetenschap, in *Jaarboek voor liturgie-onderzoek* 11 (1995) 1-30; M. VAN UDEN, J. PIEPER en P. POST (red.): *Oude sporen, nieuwe wegen. Ontwikkelingen in bedevaartonderzoek* (= UTP-Katernen 17) (Baarn 1995); POWER: Liturgy and Culture Revisited 238-243.

³⁴ Zie R. GRIMES: *Ritual Criticism. Case Studies in Its Practice, Essays on Its Theory* (Colombia 1990); IDEM: *Reading, Writing, and Ritualizing. Ritual in Fictive, Liturgical, and Public Places* (Washington 1993); N. MITCHELL: Opkomende nieuwe riten in de hedendaagse cultuur, in *Concilium* 31 (1995) nr. 3, 138-147.

³⁵ Vooral P. Post heeft herhaalde malen het belang van het onderzoek naar dit fenomeen aangetoond. Zie vooral zijn inaugurele rede, P. POST: *Ritueel landschap: over liturgie-buiten. Processie, pausbezoek, danken voor de oogst, plotselinge dood* (= Liturgie in perspectief 5) (Baarn 1995); Rituelen buiten 1, in *Werkmap voor liturgie* 30 (1996) nr. 3.

en vrouw is een vanzelfsprekende zaak bij de inculturatie van kerk en christendom, wil de kerk niet van de helft van de mensheid vervreemden. Vanwege de vanzelfsprekendheid is het tevens een testcase die uit kan wijzen of de kerk het vraagstuk van de inculturatie ook echt serieus neemt.³⁶ Als zij dit doet zal het tevens zijn uitwerking op de liturgie niet kunnen missen.³⁷

Er kan een toenemende vraag geconstateerd worden naar een meer gedifferentieerd liturgisch aanbod.³⁸ Niet iedereen voelt zich meer thuis in de officiële, grotendeels traditionele, hoogkerkelijke liturgie zoals die in de liturgische boeken wordt aangereikt. Velen prefereren een minder traditionele, laagkerkelijke liturgie waarin minder naar de voorschriften wordt gekeken en het experiment meer ruimte krijgt. De liturgie van de kerk en de liturgie van het volk raken steeds verder van elkaar verwijderd.³⁹ Op een meer inductieve wijze probeert men een viering gestalte te geven vanuit de concrete context, aangepast aan de omstandigheden van het moment. Een dergelijke benadering komt men tegen bij liturgievieringen op scholen en in instellingen, bij de viering van jubilea en in crematoria. Maar ook de viering van de sacramenten krijgt op een veelzijdige wijze vorm; voor de doop, het huwelijk, de uitvaartliturgie en de eucharistische maaltijd kunnen meerdere modellen onderscheiden worden.⁴⁰ De praktijk die in toenemende mate beantwoordt

³⁶ WORGUL: Inculturatie en basismetaforen 72 staat sceptisch tegenover het tempo en de wijze waarop de inculturatie zich binnen de kerk voltrekt, en adstrueert dit aan de hand van de weigering van de kant van de kerk om de kwestie van de vrouw in het ambt zelfs maar ter discussie te stellen. Hij constateert dat de westerse kerk niet in staat is om de diepe culturele transformaties binnen haar eigen horizon te vatten en er een antwoord op te vinden, laat staan ten opzichte van de culturen die buiten haar geschiedenis en ervaring staan. Na gezegd te hebben dat de kerkelijke structuur en het bestuur van de kerk niet tot het domein van theologen maar van bisschoppen behoort, vervolgt hij: "Niettemin moet het concrete kerkelijk leven enige theologische zin hebben. Wanneer een bepaalde handelswijze geen zin heeft voor een grote groep theologen en voor de gemeenschap, zoals het verbod om vrouwen tot priester te wijden, is het een grote dwaasheid in onze huidige cultuur om een ban uit te spreken over denken en discussiëren."

³⁷ Zie in dit verband het rapport *Een vrouwvriendelijke liturgie in de rooms-katholieke kerk* (Vught 1991) dat als advies van de Unie Nederlandse Katholieke Vrouwenbeweging, de Katholieke Raad voor Kerk en Samenleving en de werkgroep Vrouw en Kerk aan de Nederlandse bisschoppen is aangeboden. Zie voor een literatuuroverzicht, T. BERGER: Women and Worship. A Bibliography, in *Studia liturgica* 19 (1989) 96-110, en IDEM: Women and Worship. A Bibliography Continued, in *idem* 25 (1995) 103-117.

³⁸ Zie VAN TONGEREN: Liturgie in context.

³⁹ Zie L. SEEBOLDT: Spiritualiteit in liturgische werkgroepen, in *Speling* 47 (1995) (nr. 4) 28-33; T. SCHEER: Liturgie in een impasse?, in *idem* 5-11.

⁴⁰ A. BLIJLEVEN, W. BOELEN en G. LUKKEN (red.): *Dopen met water en geest. Doopliturgieën, elementen voor vieringen en achtergrondbeschouwingen uit 20 jaar werkmap Liturgie* (1966-1985) (Hilversum 1988) 139-295; L. GEUDENS en R. DE GRAVE: De eigen rituelen van het Nederlandse taalgebied, in *idem* 44-79; A. BLIJLEVEN en G. LUKKEN (red.): *In goede en*

aan de vraag naar een meer gedifferentieerd liturgisch aanbod, levert impliciet kritiek op de officiële liturgie, die vervreemd dreigt te raken van het hedendaags geloofsverstaan van mensen.

2. De Romeinse instructie

Zoals de ondertitel aangeeft, is het document de vierde instructie voor een juiste toepassing van de Constitutie *Sacrosanctum concilium* over de heilige liturgie (SC) van Vaticanum II.⁴¹ Ditmaal gaat het om een nadere uitwerking van de nummers 37-40 van de constitutie, waarin de richtlijnen zijn opgenomen voor de aanpassing aan de eigen aard en de tradities van de volkeren. De instructie is opgebouwd uit vier hoofddelen, voorafgegaan door een voorwoord (nrs. 1-8) en besloten met een conclusie (nr. 70). Het eerste deel (nrs. 9-20) beschrijft in een breed kader het inculturatieproces in de heilsgeschiedenis. In het tweede deel worden de vereisten en normen aangegeven die onomstotelijk met de liturgie verbonden zijn, en waaraan moet worden vastgehouden alvorens tot inculturatie kan worden overgegaan (nrs. 21-32). Het derde deel omschrijft vervolgens de uitgangspunten en voorschriften die in acht genomen moeten worden bij de inculturatie van de liturgie (nrs. 33-51). Tenslotte wordt in het vierde deel de wijze van handelen vastgesteld die gevolgd dient te worden wanneer men de inculturatie op enigerlei wijze concreet gestalte wil geven (nrs. 52-69).

2.1. Algemeen kader en theoretische uitgangspunten

Het begrip 'inculturatie' komt in de constitutie over de liturgie nog niet voor. In SC 37-40 wordt gesproken over aanpassing, *aptatio*, een term die ontleend is aan het missionaire taalgebruik en die een eenzijdige benadering impliceert. Een dergelijke spreekwijze gaat ervan uit dat door de aanpassing van enkele onderdelen de voorgegeven en vastgelegde liturgie meer in over-

kwade dagen. Beschouwingen over huwelijksliturgie en modellen van huwelijksvieringen uit 20 jaar werkmap Liturgie (1966-1985) (Baarn [1991]) 191-379; A. SCHEER: Peilingen in de hedendaagse huwelijksliturgie. Een oriënterend onderzoek, in *Tijdschrift voor liturgie* 62 (1978) 259-317; G. LUKKEN: Uitvaartliturgie en randkerkelijkheid, in J. LESCRAUWAET e.a.: *Met huisgenoten of als met vreemdelingen? Pastoraal-liturgische benadering van randkerkelijken* (= Nikèreeks 3) (Leuven 1982) 115-142 [= G. LUKKEN: Funérailles et marginalité, in IDEM: *Per visibilia ad invisibilia. Anthropological, Theological, and Semiotic Studies on the Liturgy and the Sacraments* (collected and edited by L. van Tongeren and Ch. Caspers) (Kampen 1994) 205-223]; A. BLIJLEVEN, W. BOELEN en G. LUKKEN (red.): *Op leven en dood 2. Uitvaartliturgie. Bouwstenen en modellen van vieringen uit 20 jaar werkmap Liturgie (1966-1985)* (Hilversum 1990) 9-182; J. KOOPMANS: "Kunt u iets met ons verlangen?" Uitvaart met niet-meer-gelovige mensen, in *Speling* 47 (1995) nr. 4, 64-70; G. LUKKEN: Op weg naar eenheid in verscheidenheid. Modellen van gemeenschapsvorming rondom brood en beker, in E. HENAU en F. JESPER (red.): *Liturgie en kerkopbouw* (Baarn 1993) 92-104.

⁴¹ De drie eerdere instructies zijn *Inter oecumenici* (1964), *Tres abhinc annos* (1967) en *Liturgicae instaurationes* (1970).

eenstemming kan worden gebracht met de gebruiken en gewoonten van bepaalde volkeren. Van een dubbele beweging is geen sprake. Men hanteert nog niet als uitgangspunt dat de liturgie mede vanuit de plaatselijke culturele context gevormd en gevoed wordt, en dat de liturgie deel uitmaakt van die cultuur en er haar uitwerking op heeft. Vaticanum II heeft wel reeds een zekere inculturatie voorzien, aldus de instructie (nr. 52), die de inculturatie plaatst in het verlengde van de door het concilie beoogde "algemene liturgische vernieuwing" (nr. 35). In ditzelfde artikel, precies halverwege het document, wordt de doelstelling van de inculturatie van de liturgie geformuleerd, waarvoor teruggegrepen wordt op enkele citaten uit de constitutie.⁴² Het toen geformuleerde beginsel wordt herhaald. Blijkbaar is het resultaat niet afdoende en voldoen de vernieuwde boeken niet. Door middel van inculturatie kan het beoogde doel wellicht alsnog bereikt worden. Het slot van het document omschrijft nogmaals de doelstelling van de inculturatie, maar nu in meer algemene zin: "om te voldoen aan de pastorale noden van de volken met verschillende culturen" (nr. 70).

In de jaren na Vaticanum II is het fenomeen van de inculturatie - ook op het gebied van de liturgie - verder doordacht en bestudeerd. Nader onderzoek is volgens de instructie niet nodig (nr. 3). Wat wel dient te gebeuren en waar de instructie in voorziet, is dat de consequenties van de huidige inzichten met betrekking tot de liturgie worden beschreven en gereguleerd. De instructie verkiest nadrukkelijk de term 'inculturatie' boven het in de constitutie gehanteerde begrip 'aanpassing' (nr. 4). Toch wordt gaandeweg het document ook de term 'aanpassing' steeds frequenter gehanteerd. Onder verwijzing naar geschriften van paus Joannes Paulus II wordt inculturatie getypeerd als het invoegen "van het evangelie in de autochtone menselijke cultuur en tegelijk het binnenvoeren van die cultuur zelf in het leven van de kerk" (nr. 4). De authentieke culturele waarden worden innerlijk omgevormd door ze in het christendom te integreren en door de verworteling van het christendom in de diverse culturen (nr. 4). Daarom is het noodzakelijk dat de blijvende waarden van een cultuur werkelijk geïntegreerd worden in het geloofsleven van ieder volk (nr. 5). De kerk zal dan ook alles wat in de traditie van de volkeren kan overeenstemmen met het evangelie moeten aanvaarden; daar wordt ze zelf bovendien alleen maar rijker van (nr. 6). Het is de taak van de particuliere kerken om "in het erfgoed van hun cultuur overeenkomstige vormen te vinden om deze in de Romeinse ritus op te nemen, als zij dit nuttig of noodzakelijk achten" (nr. 33). Er moet dus sprake zijn van "een dubbele beweging" (nr. 4), een wederzijdse integratie. Door de nadruk te leggen op de integratie van het geloof en de cultuur van de ver-

⁴² Nr. 35: "De teksten en riten moeten zo opgesteld worden dat zij het heilige dat zij in tekenen aanduiden, duidelijker tot uitdrukking brengen en dat het christenvolk dit heilige zo gemakkelijk mogelijk kan vatten en er door een volwaardige en actieve gemeenschapsviering in kan delen' (SC 21). Bovendien is het van belang voor het verstaan van de riten dat zij 'aangepast zijn aan het bevattingsvermogen van de gelovigen en in het algemeen niet veel uitleg nodig hebben' (SC 34)".

schillende volkeren, en in het verlengde hiervan van de liturgie en de verschillende culturen, geeft de instructie impliciet het belang aan van veelvormigheid. Expliciet wordt dit gethematiseerd in het openingsartikel van de instructie, waar een pleidooi gehouden wordt voor pluriformiteit en differentiatie inzake de liturgie. Met een beroep op de traditie herneemt men een uitgangspunt van Vaticanum II, dat ook in de *Katechismus van de Katholieke Kerk* terugkeert:⁴³ de kerk wenst inzake de liturgie geen starre gelijkvormigheid op te leggen. Evenals verscheidenheid kenmerkend was voor de Romeinse ritus in het verleden, zou deze ook nu weer ingevoerd moeten worden (nr. 1). Het eerste artikel wekt de indruk dat men groot belang hecht aan het opnieuw ruimte geven aan een veelkleurige liturgische praktijk. Dit artikel omvat slechts drie zinnen die alle drie het pleidooi voor veelvormigheid in plaats van eenvormigheid hernemen en ondersteunen, waarbij het historisch argument inhoudelijk wordt versterkt: verscheidenheid bevordert de eenheid en doet er geenszins afbreuk aan (nr. 1). Op het einde komt de instructie hier expliciet op terug en spreekt de wens uit dat elke particuliere kerk (vooral ook de jongere) mag ervaren dat verscheidenheid in de liturgische vieringen een bron van verrijking is (nr. 70).

De instructie maakt duidelijk dat het christendom zoals het in de loop van de geschiedenis vorm heeft gekregen, ook zelf voortdurend deel heeft uitgemaakt van een inculturatieproces. Het huidige christendom en ook de hedendaagse liturgie zijn gevormd in confrontaties met de omringende cultuur gedurende de onderscheiden periodes van de geschiedenis. En omgekeerd is de (westerse) cultuur twee millennia lang mede bepaald door de waarden, normen en expressievormen van het christendom. Het eerste deel van de instructie geeft aan hoe de heilshistorie van meet af aan is ingebed geweest in het contemporaine sociale en culturele leven (nrs. 9-20). Aanvankelijk betrof dit het jodendom en de 'heidense volkeren' van de Grieks-Hellenistische en de Romeinse wereld. Toen het christendom zich in de loop van de Middeleeuwen verspreidde, waren vooral de inheemse culturen van het huidige Europa bepalend. De liturgische pluriformiteit die dit in de loop van de tijd tot gevolg heeft gehad, wordt als een groot goed gewaardeerd (nr. 17). De geschiedenis laat zien dat de kracht van de Romeinse ritus hierin schuilt dat ze zich herhaaldelijk aan de plaatselijke culturen in de toenmalige missiegebieden heeft aangepast (nr. 17). Deze historische kennis leidt tot het inzicht, dat "de liturgie van de kerk voor geen enkel land, voor geen enkel volk, voor geen enkele persoon vreemd [mag] zijn; [...] Derhalve is het haar eigen zich, met behoud van haar identiteit, in elke menselijke cultuur te uiten, zodat zij trouw kan blijven aan de traditie die zij van de Heer heeft ontvangen" (nr. 18). Inculturatie heeft dus tot gevolg dat de liturgie in overeenstemming moet zijn met, en moet aansluiten bij de diverse culturele

⁴³ Zie SC 37-38, en *Katechismus van de Katholieke Kerk* (Brussel/Utrecht 1995) nrs. 1200-1206.

settingen.⁴⁴

Het belang van de inculturatie krijgt in het eerste deel van de instructie een inhoudelijke en historische onderbouwing, op grond waarvan de conclusie gerechtvaardigd is dat de vormgeving van de christelijke eredienst op een meer pluriforme wijze gestalte dient te krijgen. Waar het echter in het document aan ontbreekt, is een degelijke diagnose van de cultuur. Sinds de grote missioneringsactiviteiten heeft de kerk zich vanuit de relatief uniforme cultuurwereld van het Europese avondland bewogen naar een cultureel polycentrische wereldkerk. Met J.-B. Metz kan men zich afvragen of het cultureel polycentrisme niet wegkwijnt onder het geweld van het aanstormend Eurocentrisme.⁴⁵ Anderzijds kan de toenemende Europeïsering ook de bewustwording van ieders eigen culturele wortels bevorderen. Als reactie op de heersende trend van de globalisering, ontstaan er tegenkrachten die de culturele identiteit versterken. Deze krachten hebben echter de conjunctuur tegen, zodat veel initiatieven die gericht zijn op de bewustwording en het behoud van de eigen culturele identiteit, zijn overgeleverd aan het proces van musealisering.⁴⁶ Via braderieën, historische markten, exposities en heemkundekringen wordt het cultureel bewustzijn geconserveerd. Met nostalgie en met trots wordt er gewezen op regionale of lokale gebruiken, opvattingen en voorstellingen uit het (nog recente) verleden, om vervolgens te concluderen dat dit alles gelukkig of helaas tot het verleden behoort; zo waren onze manieren, ze zijn nu anders. Al met al betekent dit niet dat de westerse wereld beheerst wordt door één monocultuur. Het Westen kent nog steeds een cultureel pluralisme. Dat geldt nog meer voor de landen van de derde wereld. De culturele verscheidenheid laat diepgaande verschillen zien tussen landen en volken uit de derde wereld onderling en nog meer tussen die landen en het Westen. Aan al dit soort zaken gaat het document voorbij. Het hanteert slechts een tweedeling door onderscheid te maken tussen de westerse wereld en de derde wereld. En de inculturatie wordt eigenlijk alleen van toepassing verklaard voor de jonge kerken in de voormalige missiegebieden (nr. 6; zie ook nrs. 29; 33; 40; 52; 56; 70). In het Westen is de situatie anders. Daar zijn de aanpassingsmogelijkheden die in de liturgische boeken worden gegeven toereikend, zodat in die situatie niet gesproken moet worden van inculturatie van de liturgie (nrs. 7-8). De instructie scherpt zo hetgeen de constitutie reeds naar voren heeft gebracht, verder aan. In de constitutie wordt ervoor gepleit dat er ook bij de herziening van de liturgische boeken plaats blijft voor gewettigde verschillen en aanpassingen aan onderscheiden

⁴⁴ Vanwege het gevaar van exclusiviteit en separatisme voegt nr. 18 er aan toe dat dit niet mag leiden tot enige "vorm van particularisme van ras of volk."

⁴⁵ METZ: Eenheid en veelheid 63-64.

⁴⁶ Zie voor een uitgebreidere toelichting bij het begrip musealisering POST: Het verleden in het spel? 106-109; IDEM: Pelgrimsverslagen. Verkenning van een genre, in *Jaarboek voor liturgie-onderzoek* 8 (1992) 320-325.

groepen, landstreken en volken (SC 38). Deze passage wordt weliswaar verder gespecificeerd tot "vooral in de missiegebieden", maar het was niet de intentie van het concilie om 'vooral' te verstaan als 'uitsluitend'.⁴⁷ Culturele verscheidenheid wordt slechts in beperkte mate onderkend. En omdat een cultuurloos christendom niet bestaat en een cultuurloze liturgie evenmin, dient de gelovige zingeving zoals deze in de pluralistische cultuur is ingebed, te worden verdisconteerd en geïncultureerd, wil liturgie levende geloofsexpressie zijn.

In dit verband is het tekenend hoe de instructie het oude adagium *legem credendi lex statuat supplicandi* van Prosper van Aquitanië uit de vijfde eeuw hanteert. Het adagium heeft verschillende toepassingen gekend.⁴⁸ De genuanceerde betekenis die het adagium oorspronkelijk had, is in de loop van de tijd verbreed toegepast op de verhouding tussen de liturgie en het geloof of het dogma. De primauteit lag bij de liturgie waarin het geloof van de kerk zichtbaar werd. Sinds de vorige eeuw werd de inhoud van het adagium omgekeerd, hetgeen ook in de instructie gebeurt: "want de regel van het gebed (*lex orandi*) van de kerk beantwoordt aan de regel van het geloof (*lex credendi*)" (nr. 27). Door deze omkering zijn het gebed van de gemeente en de liturgie onderworpen aan de geloofsleer en het kerkelijk gezag. De liturgie is niet meer de vindplaats van het levende geloof van de gemeente. De *sensus fidelium* is ondergeschikt aan het magisterium. De geloofsleer en de eredienst van de kerk raken op deze wijze verwijderd van het geloof en de liturgie van het volk. Hierdoor ontstaat de ironische situatie dat inculturatie gewenst is, maar belemmerd wordt door het primaat van de traditioneel overgeleverde leer en de daaraan ondergeschikt gemaakte liturgische gebruiken. De instructie houdt deze ironie in stand.

2.2. Concrete uitwerking

Het algemene kader van de inculturatie zoals dat in het eerste gedeelte van de instructie is beschreven wordt in het vervolg meer concreet uitgewerkt. De instructie geeft herhaalde malen aan dat het appèl dat van de cultuur uitgaat, welwillend moet worden bejegend. Er wordt echter van het begin af aan een nogal massieve restrictie opgelegd. Inculturatie kan slechts plaatsvinden "met behoud van de substantiële eenheid van de Romeinse ritus" (nrs. 2; 34; 36; 70). Reeds Vaticanum II legde vast dat de substantiële eenheid behouden moest blijven (SC 38), maar bood ruimte voor meer ingrijpende vormen van

⁴⁷ Zie de commentaren op de constitutie van E. Lengeling en J. Jungmann in LENGELING: *Die Konstitution des zweiten vatikanischen Konzils über die heilige Liturgie* 91, en in *Lexikon für Theologie und Kirche. Das zweite vatikanische Konzil* 1 (Freiburg/Basel/Wien 1966) 43.

⁴⁸ P. DE CLERCK: *Lex orandi, lex credendi. Sens originel et avatars historiques d'un adage équivoque*, in *Questions liturgiques* 59 (1978) 193-212 [= IDEM: "Lex orandi, lex credendi". The Original Sense and Historical Avatars of an Equivocal Adage, in *Studia liturgica* 24 (1994) 178-200].

inculturatie (SC 40). Op de vraag wat precies tot de substantiële inhoud van de Romeinse ritus gerekend moet worden, wordt in de literatuur geen eenduidig antwoord gegeven.⁴⁹ Het concilie verbond dit niet met een rigoureuze uniformiteit van de riten, maar beschouwde de eventueel te wijzigen riten als riten van de ene Romeinse kerk in de verscheidenheid van haar deelkerken.⁵⁰ Eenheid duidt dan ook op één-zijn, niet op uniformiteit.⁵¹ De instructie geeft als expliciet antwoord dat deze eenheid tot uitdrukking komt in de *editiones typicae* van de nieuwe liturgische boeken (nrs. 2; 36). Men is duidelijk beducht geworden voor het ontstaan van nieuwe ritussen naast de Romeinse. De instructie geeft expliciet aan dat dat niet beoogd wordt (nr. 36). Dit gevaar wordt afgeschermd door de voorgegeven boeken tot norm te verheffen. Hierdoor wordt de open houding, die in het eerste gedeelte van de instructie aan de dag wordt gelegd, grotendeels ongedaan gemaakt. Wat resulteert als concretisering naar de praktijk, is dat er vanuit de vereisten van een bepaalde cultuur naar noodzakelijke aanpassingen van deze boeken gezocht kan worden (nr. 36).

In een zestal artikelen wordt vervolgens aangegeven waarin deze mogelijke aanpassingen kunnen bestaan (nrs. 39-44). Maar voorafgaand aan iedere wens tot aanpassing zal men belang moeten hechten aan de historische waarde van de gegeven elementen die men zou willen aanpassen. Vooral de bijbelse of patristische oorsprong dient men niet te veronachtzamen en moet men bij een beoordeling zwaar laten wegen (nr. 38). Achtereenvolgens worden dan genoemd: de harmonische invoering van de volkstaal (nr. 39), de bevordering van zang en muziek (nr. 40), aandacht voor gebaren en lichaamshoudingen ter bevordering van de actieve deelname (nr. 41), de invoering van het slaan of kloppen met de handen en van ritmische dans (nr. 42), de kunstzinnige vormgeving van de liturgie, de liturgische attributen en het kerkgebouw (nr. 43), en het gebruik van kunstwerken die het goddelijke mysterie proberen uit te drukken overeenkomstig de aard van het volk (nr. 44). De volksdevotie wordt uitgesloten van liturgische inculturatie en dient - ook wanneer ze uitgezuiverd is - ongeschikt te blijven aan de liturgie (nr. 45).

Ten aanzien van de verschillende mogelijkheden tot inculturatie maakt de instructie nadrukkelijk onderscheid tussen de teksten enerzijds en de overige rituele elementen en de andere aspecten van de vormgeving van de eredienst anderzijds. Met uitzondering van de teksten, zijn ten aanzien van al deze elementen en aspecten aanpassingen mogelijk en vormgevingen denkbaar "die

⁴⁹ Zie voor een overzicht, LUKKEN: Inculturatie van de liturgie 34-42.

⁵⁰ B. NEUNHEUSER: *Servata substantiali unitate ritus romani*: SC 38, in *Ecclesia orans* 8 (1991) 77-95. Hierin probeert Neunheuser de geest van deze passage op te sporen aan de hand van de *acta* van de voorbereidingsperiode van Vaticanum II en van het concilie zelf, om zo de betekenis en de draagwijdte ervan te achterhalen.

⁵¹ P. SCHINELLER: Inculturatie als de pelgrimstocht naar katholiciteit, in *Concilium* 25 (1989) nr. 4, 79.

rekening houden met de tradities en de aard van de volken, landstreken en verschillende gemeenschappen" (nr. 54; vgl. nrs. 39-44). Bij de teksten ligt dit anders. Het document wijst meerdere malen op het belang van de volkstaal in verband met de inculturatie. De moedertaal neemt een centrale plaats in omdat zij "de draagster is van de geesteshouding en van de cultuur" (nr. 28). Via de volkstaal kan de geest van een volk bereikt worden en kan zij met een christelijke geest worden toegerust en gevoed. Dit laatste veronderstelt ontvankelijkheid voor het woord van God en liefde voor de Schrift. De bijbelse verkondiging vraagt daarom om een vertaling van de Schrift. Omdat de lezing van de Schrift en de verkondiging van Gods woord een centrale plaats innemen in de liturgie, vormen de beschikbaarheid en het gebruik van bijbelvertalingen met het oog op de liturgie een eerste noodzakelijk moment in het inculturatieproces van de liturgie (nr. 28). Eveneens wordt de vertaling van de liturgische teksten "de eerste en meest belangrijke stap van de inculturatie" genoemd (nr. 53; vgl. ook nr. 39). Vanwege het belang van de taal gaat men er echter zó behoedzaam mee om, dat er restricties worden opgelegd die de vele mogelijkheden en uitdagingen die de taal biedt drastisch inperken. In de vertalingen moet alles behouden blijven wat in de teksten van de Latijnse standaarduitgaven staat. Aanpassingen vanuit hedendaagse levende tradities worden niet geaccepteerd, terwijl van de vertalers wel gevraagd wordt aandacht te schenken "aan de eisen van de mondelinge communicatie, als ook aan de literaire kwaliteiten van de levende taal" (nr. 53). De recente vertaalgesechiedenis van de liturgische boeken kan aantonen hoezeer hier een contradictie wordt geïntroduceerd. Wanneer taalkunstenaars kiezen voor een dynamisch equivalente benadering om de compacte Latijnse teksten uit een verleden literair om te zetten in de actuele levende taal, worden dergelijke vertalingen niet of slechts moeizaam geaccepteerd.⁵² De kerkelijke instanties hechten blijkbaar meer aan het bewaren van de herkenbaarheid van het oorspronkelijke Latijn, dan aan een volks- en taaleigen omzetting ervan.⁵³

⁵² Zie de onthullende studie van K. JOOSSE: *Eucharistische gebeden in Nederland. Een documentaire studie over de ontwikkeling van de vertaalde Romeinse en 'eigen' Nederlandse eucharistische gebeden (1963-1979)* 1-2 (= TFT-studies 17) (Tilburg 1991). A. Chupungco noemt de dynamische equivalentie als één van de drie methoden die bij de inculturatie van de liturgie ter beschikking staan; hij betreft dit overigens niet alleen op de talige of linguïstische, maar ook op de rituele componenten van de liturgie. Zie A. CHUPUNGO: *Liturgies of the Future. The Process and Methods of Inculturation* (New York 1989) 35-40; IDEM: *Popular Religiosity* 111-115; IDEM: *Liturgical Inculturation* 37-44; IDEM: *Liturgical Inculturation* 117; IDEM: *The Methods of Liturgical Inculturation*, in SCICOLONE: *L'adattamento culturale della liturgia* 191-195.

⁵³ Bovendien heeft de semiotiek inmiddels duidelijk genoeg en bij herhaling aangetoond dat iedere vertaling, hoe letterlijk ook, altijd een nieuw tekstgeheel tot gevolg heeft met een eigen betekenisproductie. Geen enkele vertaling kan ooit samenvallen met de oorspronkelijke tekst. Zie bijvoorbeeld J. HOLMAN: Psalm 139 een palimpsest?, in *Schrift* (1989) nr. 124, 148-157; IDEM: A semiotic analysis of Psalm CXXXVIII (LXX), in A. VAN DER WOUDE (red.): *In Quest of the past. Studies on Israelite religion, literature and prophetism* (= Oudtestamentische

Men kan zich afvragen of op deze wijze voldoende recht wordt gedaan aan de culturele kloof die overbrugd moet worden bij de vertaling van liturgische teksten. De teksten uit de *editiones typicae* beantwoorden aan de specifieke wetmatigheden van het christelijk Latijn en zijn voor het grootste gedeelte bepaald door de vroegchristelijke en vroegmiddeleeuwse theologie en godsdienstige leef- en beleavingswereld. De vertalingen moeten dikwijls meer dan duizend jaar overbruggen.

Met de onaantastbaarheid van de teksten die hier geformuleerd wordt met het oog op de inculturatie door middel van vertalingen, komen we waarschijnlijk op het spoor van wat de instructie in het verlengde van Vaticanum II (SC 38) aanduidt als de "substantiële eenheid van de Romeinse ritus". De substantiële eenheid ligt in de boeken vervat en wordt gewaarborgd door hun onaantastbare inhoud die onomstotelijk vast dient blijven te staan; ook bij de vertalingen van de boeken wordt hier nauwgezet op toegezien. De onaantastbaarheid van de teksten is groter dan die van de overige rituele elementen; het tekstmateriaal is sacrosanct en behoort meer tot het wezen van de ritus. Door deze gradatie aan te brengen maakt men onderscheid tussen een wezenlijke, en daarom onveranderlijke inhoud, en een meer secundaire verpakking. Dit onderscheid gaat voorbij aan het inzicht dat de inhoud niet los van historische bemiddelingen en culturele expressies verkrijgbaar is.⁵⁴ Het spreken en het handelen, het woord en het gebaar vormen dan ook gezamenlijk de kern van het ritueel.

De aangegeven restricties gelden het meest voor de viering van de eucharistie volgens het Romeins missaal, dat "een teken en een hulpmiddel" is van de eenheid van de Romeinse ritus (nr. 54). Voor wat de overige sacramenten en de sacramentalia betreft kunnen ook de teksten aangepast worden, maar dan wel binnen de marges die de standaardedities zelf reeds aangeven (nr. 55). Ten aanzien van drie rituelen wordt nadrukkelijk een grotere bewegingsvrijheid toegestaan: de initiatie, het huwelijk en de uitvaart.⁵⁵ De instructie biedt echter niet veel meer ruimte dan Vaticanum II reeds bepleitte. In feite herneemt de instructie hetgeen de constitutie en ook de inleidingen op de verschillende liturgische boeken reeds aangeven: streekgebonden riten en geba-

Studien 26) (Leiden 1990) 84-100; IDEM: Een Griekse vertaling van Psalm 8 semiotisch belicht, in P. BEENTJES, J. MAAS en T. WEVER (red.): *'Gelukkig de mens'. Opstellen over Psalmen, exegese en semiotiek aangeboden aan Nico Tromp* (Kampen [1991]) 136-146; IDEM: Psalm 139 (TM) and Psalm 138 (LXX). A semiotic comparison, in K.-D. SCHUNCK en M. AUGUSTIN (red.): *Goldene Äpfel in silbernen Schalen* (Frankfurt am Mein/Berlin/Bern 1992) 113-121.

⁵⁴ F. WIJSEN: "Alle mensen zien dezelfde zon." Liturgie in Afrika tussen inculturatie en syncretisme, in LAMBERTS: *Liturgie en inculturatie* 124; 133-134 [= IDEM: All People See the Same Sun. Liturgy in Africa between Inculturation and Syncretism, in *Questions liturgiques* 77 (1996) 77-95].

⁵⁵ Ook ten aanzien van de zegeningen, de kalender en het getijdengebed zijn verschillende lokale wijzigingen en aanpassingen mogelijk; zie nrs. 59-61.

ren mogen als vorm van inculturatie in de ritualen voor de initiatie, het huwelijk en de uitvaart worden opgenomen (nr. 48; vgl. nrs. 56-58 en SC 65; 77; 81). Met betrekking tot de initiatie wordt expliciet vermeld dat de opname van inheemse elementen van toepassing is op de missiegebieden (nr. 56; vgl. SC 65). Deze inperking wordt niet gemaakt ten aanzien van het huwelijk en de uitvaart. Van het huwelijk wordt zelfs gezegd, dat het waarschijnlijk op veel plaatsen vraagt om "de meest vergaande aanpassing om niet van de sociale gebruiken te vervreemden" (nr. 57). Door de geboden ruimte is het zelfs elke bisschoppenconferentie toegestaan om een geheel eigen rite samen te stellen, met als enige restrictie dat de gewijde bedienaar of de leek die de kerk vertegenwoordigt de wilsinstemming van de huwendes vraagt en hij/zij over de gehuwden de huwelijkszegen uitspreekt (nr. 57).

Inculturatie betekent op de eerste plaats gebruik maken van de alternatieve mogelijkheden die de liturgische boeken reeds zelf aanreiken. Dringend gewenste aanpassingen die verder reiken "leveren meer moeilijkheden op", zoals nr. 63 de constitutie (SC 40) citeert. Het gaat in deze gevallen om meer ingrijpende vormen van inculturatie waarvan het belang in het voorafgaande gedeelte van de instructie inhoudelijk is beargumenteerd. Een nadere concretisering ontbreekt echter, terwijl deze wel gegeven wordt voor de aanpassingen met betrekking tot de liturgische boeken. Dit laatste is dan ook minder gecompliceerd en ingrijpend omdat de instructie wat dit betreft vooral herneemt wat in de constitutie, in de inleidingen op de verschillende liturgische boeken en in enkele andere Romeinse documenten reeds is geformuleerd.

Ten aanzien van de liturgische boeken kiest men voor een deductieve benadering door zelf van te voren alternatieven aan te reiken en de geboden ruimte uitdrukkelijk vast te stellen. Bij verdergaande aanpassingen wordt een inductieve benadering gehanteerd. Wanneer het welzijn van de mensen werkelijk vraagt om dergelijke ingrijpende aanpassingen (nr. 64), kan een zeer uitvoerig traject worden opgestart waarvoor de instructie de uitgebreide regelgeving met langdurige procedures nauwkeurig in zes artikelen beschrijft (nrs. 64-69). Ter voorkoming van al te particuliere benaderingen is dit wellicht begrijpelijk. Een meer openhartige houding was echter welkom geweest, juist om in te kunnen spelen op de vele nieuwe ontwikkelingen en verschuivingen die zich binnen de maatschappij en de cultuur voordoen. Inculturatie wordt volledig onderworpen aan de verschillende echelons van het bevoegd gezag (nrs. 32; 37; 62; 64-69), en wel zo, dat de richtlijnen die Vaticanum II reeds had opgesteld voor de vernieuwing en de aanpassing van de liturgie (SC 22; 40) nog verder zijn aangescherpt. Naast de bisschoppenconferenties krijgt vooral de Apostolische Stoel een groter aandeel in het vernieuwingsproces.⁵⁶

⁵⁶ Een soortgelijke ontwikkeling heeft zich ten aanzien van het kerkrecht voorgedaan; zie HUYSMANS: De ruimte voor bisschoppelijk recht.

3. Balans

De theoretische en inhoudelijke uitgangspunten in het eerste gedeelte van de instructie betuigen een instemming met enkele fundamentele inzichten ten aanzien van de inculturatie. Bij de uitwerking van deze inzichten concentreert het document zich op de vernieuwde liturgische boeken, en constateert het dat in deze boeken inmiddels gerealiseerd is wat de constitutie over de liturgie *avant la lettre* reeds beoogde met inculturatie. Vanuit dit standpunt kan men concluderen dat de vernieuwde liturgie geïncultureerd is. Hoewel niet uitgesloten wordt dat verdergaande aanpassingen wenselijk en mogelijk zijn, is de inculturatie van de liturgie in wezen dus tot stand gebracht.⁵⁷

De verschillende elementen en aspecten die bij de concrete uitwerking genoemd worden, maken een tamelijk vanzelfsprekende indruk. Wat dat betreft biedt de instructie niet veel nieuwe gezichtspunten. Sinds de invoering van de vernieuwde liturgie en dankzij de creatieve experimenten sinds de zestiger jaren zijn al deze zaken reeds grotendeels gerealiseerd en gemeengoed geworden. Het proces van inculturatie zoals het document het zich voorstelt, heeft zich al enkele decennia geleden ingezet, althans in Nederland en in het grootste gedeelte van de westerse wereld. Het document levert voor het Westen dus weinig of geen nieuwe perspectieven op. Voor de diverse actuele vragen en ontwikkelingen biedt het eerste gedeelte weliswaar de nodige aanknopingspunten, maar gaandeweg worden verdergaande restricties aangebracht. Een welwillende en positieve benadering loopt uit op een feitelijke inperking, zodat de indruk ontstaat dat het document de weg van de repressieve tolerantie bewandelt. Inculturatie wordt in feite gereduceerd tot de vernieuwde liturgie zoals deze in de nieuwe boeken vorm heeft gekregen. Ondanks een open houding ten aanzien van enkele fundamentele inzichten met betrekking tot de inculturatie, functioneren bij de concrete uitwerking de begrippen substantiële inhoud, universalisme en centralisme steeds meer als synoniemen van elkaar. Inculturatie dient vanuit het binnenste van een cultuur gestalte te krijgen, dat wil zeggen vanuit de tot die cultuur behorende mens.⁵⁸ Dit heeft tot gevolg dat inculturatie voor de kerk een groot waagstuk is, dat men echter - als het er op aan komt - eigenlijk niet aan wil gaan. Vanuit deze optiek lijkt de conclusie gerechtvaardigd dat de Romeinse instructie de inculturatie van de liturgie niet tot stand, maar tot stilstand heeft gebracht.

⁵⁷ Het ligt dan ook niet in de lijn der verwachting dat de *editio typica tertia* van het *Missale Romanum* die in voorbereiding is, fundamenteel zal afwijken van de voorgaande edities. Vergelijk *Notitiae* 32 (1996) (nrs. 359-360) 377-406.

⁵⁸ P. ROTTLÄNDER: De ene wereld: goede kans of gevaar voor de wereldkerk?, in *Concilium* 25 (1989) (nr. 4) 91.

Summary

The increasing attention for the inculturation of the liturgy is in line with the renewal of the liturgy. Reconsidering the principles and the results of the renewed liturgy one can criticise the uniformity and the standardization of tradition. There is no room to give attention to shifts in believing and living within the actual cultural settings. The Roman document on liturgy and inculturation agrees with the fundamental basic assumptions of inculturation, but the elaboration leaves little room for continuing the inculturation of the renewed liturgy.

Louis van Tongeren is als universitair docent voor liturgiewetenschap werkzaam aan de Theologische Faculteit Tilburg. Correspondentie-adres: Theologische Faculteit Tilburg, Postbus 9130 , 5000 HC Tilburg.